

Bolvári-Takács Gábor

A nyelvtudós és teológus Ballagi Mór

„Egy napon lejött az emeletről Brechmittl s ekként szólított meg: – Te srác, gyere stülni. (»Stülni« óportugál nyelven – járkálni, járni, járókálni, járadozni. Ballagi: Nagy Szótár.) Kisétáltunk a Dob uccába, ahol azután a fiatal Brechmittl elmondta, hogy le akar menni a Duna-partra, ahová tudja az egyenes utat. Bennem egyszerre feltámadt régi ábrándom, melyet Brechmittl hajhúzással és fülcibálással még csak jobban szított. Nem tudtam ellenállani részint a váagnak, hogy álmaim tárgyát, a nyílt vizet végre megláthatom; részint pedig Brechmittl mancsának, mellyel elől a hajamat fogta.

(»Mancs« óportugál nyelven: Manche, manches, csatorna, csatornázni, csatorázni, csatározni, csatos cipővel lóbálni, lófrálni, lóbak. Átvitt értelemben: erdei nyünyüke, papi gefrence, valakivel gefrencét ugratni, becsapni, gőzturbina. Ballagi: Nagy Szótár.)”

Karinthy Frigyes halhatatlan műve, az *Így írtok ti* egyik opusza a *Robinson Krausz* című Defoe-paródia, amelyben a kortársak könnyedén azonosíthatták Ballagi Mór alakját és fő művét, *A magyar nyelv teljes szótárát*, hiszen személye a reformkor óta közismert volt. A Zemplénhez több szálon kötődő, idén kétszáz éve született jeles tudósra és egyházi férfiúra életútjának felidézésével emlékezünk.

Ballagi Mór 1815. március 18-án született a Zemplén megyei Inócon, zsidó családban, szegény körülmények között. Apja grófi haszonbérlet volt. A héber nyelvvel kisgyermekként kezdett ismerkedni. 1829-től a nagyváradi, 1831-től a pápai jesivában tanult, utána nevelői állást vállalt Móron és Surányban. 1836–37-ben ismét a Pápán, a református kollégiumban találjuk, ahol filozófiát hallgatott, majd a pesti egyetemen matematikát tanult. 1839-ben a párizsi egyetemen mérnökképzésre iratkozott be, de a következő évben hazatért és kiadta a maga korában nagy visszhangot kiváltó – és az országgyűlésben is elismerést arató – *Zsidókról* című röpiratát, amelyben az emancipáció kérdését tárgyalta. Alkalmasint ennek köszönhető, hogy – Eötvös József támogatásával – a Magyar Tudományos Akadémia 1840. szeptember 5-én, tehát 25 éves korában (!) levelező tagjává választotta. Székfoglalóját *Nyelvészeti nyomozások* címmel még azon év decemberében megtartotta és publikálta. 1841-ben kiadta Mózes öt könyvének jegyzetekkel ellátott fordítását is.

1842-től teológiai és filozófiai kurzusokon a tübingeni egyetem hallgatója. 1843-ban Németországban áttért az evangélikus hitre és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. 1844-től a szarvasi evangélikus gimnázium tanára. A következő évben megnősült; feleségétől, a római katolikus vallású Lehóczky Idától négy gyermekük született: László (1847), Josephine (1849), Géza (1851) és Aladár (1853).

Ballagit megigézte az 1848-as forradalom. Ebben az évben magyarosította családnevét, eredetileg Bloch volt. Eötvös kultuszminiszterként egyetemi tanári állást szánt neki a pesti egyetemen, de a szabadságharc kitörése a csapatokhoz szólította. 1848. októbertől hadnagyi, majd főhadnagyi rangban Görgey Artúr hadtesténél irodai fogalmazó, 1849 júniusától századosként a Görgey, majd Aulich Lajos által vezetett hadügyminisztérium elnöki osztályának titkára. Jelen volt a világosi fegyverletételnél.

A szabadságharc bukása után Szarvasra internálták. Az osztrák kormány eltiltotta a tanítástól, ezért Kondoroson gazdálkodásba fogott. 1851-ben az evangélikusról áttért a református hitre és a kecskeméti református teológián a keleti nyelvek és a bibliamagyarázat tanára lett. Ballagi felekezeti váltásai mai szemmel kissé szokatlanok, de ha figyelembe vesszük a korabeli oktatásigazgatás szigorú vallási meghatározottságát, döntései nem meglepőek. (Csak példaként említjük a sárospataki kollégium hasonlóan változatos életpályáját és vallását)

tanárát, a cisztercita rendtagból reformátussá lett, majd nyugdíjazásakor rekatolizált Horváth Cyrillt.)

Ballagi 1855-ben az akkor alapított pesti egyesített Református Theológiai Akadémia első tanári karának tagja lett. Egyedül ő kapott rendes tanári kinevezést, az igazgatással megbízott Török Pál református főesperes és Székács József evangélikus főjegyző rendkívüli (díjazás nélküli) tanárok lettek. (A tanári kar később bővült.) Ballagi személyisége és felfogása több mint két évtizeden át meghatározta a tanintézet szellemiségét, a szabadelvű teológia magyarországi megalapítója és fő hirdetője, a társadalmi haladás híve volt. Az univerzális képzettségű nyelvész, bibliafordító és szótáríró héber, görög és német nyelvet, filozófiát, izagogikát, exegézist és dogmatikát adott elő. Teológiájában a francia forradalom elvei is fellelhetők. 1862–67 között az igazgatói teendőket is ellátta. Következtesen kiállt az evangélikus és a református egyház egyesítéséért. Számos egyházi tisztséget viselt, így dunamelléki egyházkerületi világi tanácsbíró, zsinati póttag, konventi rendes tag, egyetemes tanügyi bizottsági elnök volt. Az 1861. évi, rövid életű országgyűlésben az ómoravicaai választókerület képviselője.

Ballagi 1858. december 15-én az MTA rendes tagjává lépett elő. Újabb székfoglalójára a következő év május 2-án került sor *A magyar nyelvészkedés köre. Bevezetésül sémi gyöknyomozásaihoz* címmel. 1877-től visszavonult a tanítástól és csak a tudománynak szentelte életét. Számos nyelvészeti írása, valamint szótárai is ekkor jelentek meg. Széles körű publikációs tevékenységet folytatott, több folyóiratot szerkesztett, legjelentősebb ezek közül a *Protestáns Egyházi és Irodalmi Lap* (1858–89), a *Protestáns Tudományos Szemle* (1869–72) és a *Protestáns Képes Naptár* (1855–72). Nyelvészeti munkáiban nyelvtörténeti, elsősorban etimológiai, jelentéstani kérdésekkel, valamint összehasonlító nyelvészettel foglalkozott. Az ortológusok és neológusok közötti nyelvújítási vitákban felemelte szavát Bugát Pál túlzó kezdeményezései ellen, de amikor a *Magyar Nyelvőr* negatívan minősítette a nyelvújítást, a neológiát vette védelmébe. Példabeszédekert és közmondásokat gyűjtött, magyar nyelvtörténeti és bibliai tanulmányokat közölt, összeállította *A magyar nyelv teljes szótárát* (I–II. kötet, Pest, 1866; ezért elnyerte az MTA Marczibányi-jutalmát), továbbá magyar-német / német-magyar kereskedelmi szótárt és kéziszótárt, valamint héber nyelvkönyvet írt.

Újszövetségi bibliafordításai sajnos kéziratban maradtak – egyéb más munkái mellett.

Kiemelkedő pályát befutó két fia is jelentős életművet hagyott hátra. Ballagi Géza (1851–1907) jog- és politikatudós a sárospataki jogakadémia közel három évtizeden át meghatározó tanára, 1888–90-ben igazgatója, egy ciklusban szabadelvű párti országgyűlési képviselő; Ballagi Aladár (1853–1928) történész a pesti egyetem bölcsészkarán 35 éven át működő nyilvános rendes egyetemi tanár, 1919–20-ban rektor, két alkalommal is függetlenség párti országgyűlési képviselő volt, mindketten az az MTA rendes tagjai. Ballagi Aladár egy tanévet a pataki teológián is tanított.

Ballagi Mór 1891. szeptember 1-jén hunyt el Budapesten. Személyiségének értékeléséhez hadd idézzük Csekey Sándor szavait a teológiai akadémia (ma: KGRE Hittudományi Kar) 150 éves intézménytörténeti kötetéből: „*Hirdette, hogy a lelkész a népre támaszkodva végezze munkáját. (...) Tanári előadásaiban széles látókört tárt fel tanítványai előtt (...) és igyekezett felkelteni az érdeklődést tudományos kérdések iránt. Isten- és emberszeretet irányította minden cselekedetében. Segíteni, használni és szolgálni akart másoknak. Sokoldalú tudós, fáradhatatlan munkás, jószívű ember volt, akit sokat szeretettek és tiszteltek, és sokan büszkén vallották magukat az ő tanítványának.*”